

[KÖTETEK \(/JOZSA-ISTVAN-KOTETEK.HTML\)](#)   [FILMEK \(/JOZSA-ISTVAN-KUSZTOS-ENDRE-PORTREFILM.HTML\)](#)

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

1/13

(közponatok, perifériák, gyenge kapcsolatok, stb.) alkalmazva új szempontokat nyerhetünk a Mikszáth-életmű e szegmensének – a korai elbeszélés-kompozíciók – (szó szerinti) „feltérképezéséhez”, mi több hálózatos ábrázolásához is.

A következőkben elsőként röviden felvázolom azokat a gondolatmeneteket, megközelítési módokat, amelyeket a novellaciklus napjainkban felélénkült diskurzusa mozgásba hoz – itt esősorban a Hajdu Péter munkáira fogok hivatkozni, aki elsőként tekintette át a műfaj nemzetközi szakirodalmát, de emellett kitérek a hazai értelmezők egy-egy dolgozatára is. Ezt követően, néhány hálózatalméleti alapvetés és fogalom tisztázása után, megjelölöm azokat a narratológiai szempontokat, amelyek mentén vizsgálom a kötet elbeszéléseit. Végül pedig két speciálisabb témakörre – a térkonstruálás funkcióira, valamint a palóc vidék belső és a külvilág felé irányuló viszonyaira, s az elbeszélések közötti motivikus kapcsolatokra – fókuszálva végzek novellaelemzéseket.

A novellaciklus igézete

Marxi parafrázissal élve azt mondhatnánk, nagyjából tizenöt évvel ezelőtt 'kísértet járta be a magyar irodalomtudományt – novellaciklus kísértete'. Hiszen a '90-es évek közepén-végén, egy időben, s mintegy összefüggésben is a Mikszáth-recepció megújulásával,[i] három kortárs irodalmi mű (Bodor Ádám: *Sinistra-körzet*, Gion Nándor: *Mint a felszabadítók*, Lázár Ervin: *Csillagmajor*)[ii] (újra)felfedezésével divatba jött a novellaciklus magyar irodalmi diskurzusban. Ezzel természetes – korlátozott ideig ugyan – újra a rivaldafénybe került egy-egy reprezentáns alkotás, így Mikszáth *A tót atyafiak* és *A jó palócok* c. kötetei is (az Esti Kornél és a Szindbád-könyvek mellett), de természetesen jó néhány tanulmány született réges-rég feledésbe merült vagy éppen újonnan megjelent „ciklus-gyanús” művekről.[iii]

A felerősödött érdeklődés, noha nem tartott sokáig, és mindössze egy-két programadó tanulmány, tematikus folyóiratszám, néhány tüzetesebb újraolvasás, illetve a szépirodalom reflexiója (ld. Grecsó Krisztián: *Pletykaanyu*, Tóth Krisztina: *Vonalkód, Pixel*) volt csupán a termése,[iv] a 2000-es évek közepétől mégis sikerült teoretikus, de főként műfajelméleti szempontból közel kerülni a novellaciklushoz. E helyütt említendő meg Bezeczký Gábor, Kis Béla, Finta Gábor és legfőképpen Hajdu Péter neve, akik munkáikban – különböző módszerekkel, problémafelvetésekkel és habitussal – megkísérelték irodalomelméleti jelleggel megvizsgálni azt, amit a magyar diskurzusban a novellaciklusról tudni lehet.

Mindenekelőtt kiderült, hogy a műfajnak nemcsak hazánkban csekély az irodalma, hanem nemzetközi léptékben is. Bezeczký Gábor 2003-mas tanulmányában – jóllehet, később nemigen hivatkozik az általa és Hajdu Péter által összegyűjtött angol szövegekre – közli az (akkori) összes elérhető külföldi szakirodalmat a témában, mely egybevéve hat szakkönyv és nagyjából ugyanennyi publikálatlan PhD-értekezés és tanulmány. [v] Emellett pedig számos, a témával kapcsolatos tanulmányra igaz, hogy a novellaciklust, hiába szeretnék azt *önálló*, egységbe foglalható, korpuszhoz rendelt műfajként elkönyvelni, a legtöbb esetben a regényhez képest, a regénytől való elhatárolás vagy épp az ahhoz való hasonlóság mentén próbálják megkonstruálni.[vi] Ebből születnek aztán az olyan átmeneti kategóriák, mint az *összetett regény*, *novellasorozat*, *novellafüzér* stb., melyek nem feltétlenül teszik produktívvá a diskurzust.

Mindazonáltal, függetlenül a novellaciklus-regény oppozíciótól, elmondható, hogy a körvonalazódni látszó műfaj vizsgálata rengeteg érdekességgel szolgál, s ennek véleményem szerint az az oka, hogy a ciklusba rendezett novellák elemzései többféle irodalomkritikai olvasási stratégiát, megközelítési módot mozgatnak egyszerre. Ahogy én látom, minimum háromfélé. Egyfelől a ciklusok, s azokat tartalmazó kötetek, kiadások összetétele, felépítése (keletkezési, elrendezési) sorrendje és ezek különböző variációi már önmagukban nagy *filológiai* munkát adnak az erre specializálódott vagy ilyen indíttatású irodalomároknak. Az ilyen típusú dolgozatok célja általában a ciklusok eredetének, fejlődéstörténetének nyomon követése, a szerzői/szerkesztői tevékenység felderítése, illetve a ciklus összes darabjának, mint egy puzzle eleminek, szisztematikus összegyűjtése.[vii]

E filológiai megközelítés mellett érdekes problémákat vet fel a ciklusok olvasás-centrikus, a befogadói tevékenységet előtérbe helyező vizsgálata. Egy ilyesfajta, *hermeneutikai* olvasási mód olyan kérdésekre keres választ, hogy mennyiben módosul az egyes novellák elolvasa után a fejünkben lévő tudás; az egyes történetek mennyiben adnak többletinformációt a szövegek megértéséhez, illetve feltételezhető-e valamiféle cselekmény a ciklusban, mely folytán nem a novellákat, hanem magát a kötetet tartjuk egy önálló műnek. Az ilyen értelmezések nagyon közel vihetik a ciklusok recepcióját a szakaszos, folytatásos regények műfajához is, ahol is az olvasó, detektálva az egyes részek (fejezetek) végén mutatózó hiányt, tovább olvassa a művet.[viii] S ehhez kapcsolódik az a narratológiai kérdésfelvetés is, hogy vajon a novellaciklus szeriális (egy hosszú, lineáris történetet szétszabdáló) vagy epizodikus (egy/több szereplő ad hoc életeseményeit bemutató) szerkesztéssel élő műfaj.[ix]

Végül, úgy vélem, létezik egy harmadik megközelítés, amelyet *narratológiai-kompozíciós* szempontnak is nevezhetünk. Ennek fő mozgatója az a kérdés, hogy a novellaciklusok felépítése, azaz a novellák közötti különböző (szereplői, elhelyezkedési, tematikus, motivikus) kapcsolatok hogyan hatnak vissza magukra az egyes történetekre és elbeszélésmódjukra, s milyen viszonyok (hálózatok) deríthetők fel egy cikluson (vagy köteten) belül. Érzésem szerint ezt a fajta közelítésmódot eddig majdnem kizárólag Hajdu Péter tudta alkalmazni a magyar diskurzusban – s, némi nagyváróval, magam is ezen az úton próbálok majd eljárni a következő oldalakon.

Számomra tehát majdhogynem érdektelen a novellaciklus „tökéletes” megfogalmazása, definíciója, mivel nem kívánom a műfaj komplex specifikumait felállítani, csupán megpróbálom adekvát módon, új fogalmi rendszerek mentén bemutatni az ezzel a megnevezéssel illetett szövegkorpusz (ezúttal csupán egyetlen) alkotását. Ha mégis állást kellene foglalom egy ilyen definíció mellett, akkor Hajdu Péter általánosító összefoglalását tartom szem előtt, miszerint az novellaciklus „olyan elbeszélések halmaza, amelyet az olvasó valamilyen tartalmi szempontból összetartozónak tekint.”[x]

Van azonban egy történeti oka annak, hogy (egyelőre, ebben a dolgozatban) nem foglalkozom olyan ciklus-konceptiókkal, melyek a novellásköteteken átívelve azok között, esetleg azokon kívül létesítenek kapcsolatokat, még ha ez a későbbiekben érdeklődésre tarthat is számot (pláne a hálózatalmélet szemszögéből). Ez az ok pedig az, hogy a műfaj, amennyire látszik, egy olyan korszakból, a 19. század közepéről származik[xi] mikor is a kispőzében/versben tevékenykedő írók kortárs kanonizációját a kötet (verseskötet, novelláskötet) megjelentetése pecsételte meg.[xii] S ennek a folyamatnak – miként, jobb esetben a szerző, de ha nem ő, akkor egy szerkesztő egy kötetbe foglalta, s kissé egymáshoz „idomította” az egyes novellákat – nagy szerepe volt magának a műfajnak a létrejöttében. Megteremtette a novellaciklus talán leginkább jellegadó tulajdonságát: a reflektált, kapcsolódó összetartozás és a „jelentésteremtő bizonytalanság”[xiii] közötti ingadozást. Ebből az okból kifolyólag jelen dolgozatban ha ciklusról beszélek, kizárólag egyes köteteket értek alatta, jóllehet egyáltalán nem vagyok afelől meggyőzve – mint rengeteg ellenpélda bizonyítja is[xiv] –, hogy csak egy ciklus csakis kötetben létesülhet, illetve teljes egészében ki kell, hogy

töltse azt. Mindazonáltal használhatónak vélem Kis Béla novellaciklus-konceptcióját,[xv] mely szerint a ciklusok megkonstruálása nem utalható (teljességgel) az olvasó kompetenciájába, hiszen ez az alapállás elhomályosítaná a műfajról szóló diskurzus kereteit. Mindezt megmagyarázandó, Kis számos nyomós érv és megvilágító (magyar irodalmi) elemzés felvonultatása után megállapítja, hogy a novellaciklusok fragmentaritása, történeteinek kapcsolódása és felcserélhetősége nem olyasfajta szabadság, mely „(...) az olvasó kompetenciája (...)”, hanem a mű szerkezeti ismérve.”[xvi] Mellyel meg is teremti a műfaj önállóságát. Nem gondolom, hogy nincsenek, vagy nem lesznek bírálói e nézetnek, de a magam részéről – a fent részletett történeti okokat is számba véve – megalapozott korlátozásnak gondolom Kis Béla feltevését.[xvii]

Visszatérve dolgozatom hipotézisére, általában a novellaciklus, de különösen Mikszáth palóc-kötete azért nagyon érdekes számomra, mert *egységként, műként* kezelve és olvasva novelláit, narratológiai értelemben egyfajta univerzumot alkotnak az egyes történetekből. Univerzum alatt azt értem, hogy az elbeszélések nem csak referenciálisan (egy szerző művei, egy kötetben találhatóak, netán ugyanarról a tárgyi valóságról, pl. magyar viszonyokról szólnak) teremtenek kapcsolatot, hanem a fikció világán belül is. Ez azt sugallja, hogy ami egy szereplővel egy novellán belül történik, az más élettörténeteknek is része, azokhoz metonimikusan, metaforikusan kapcsolódik, így egy nagyobb összefüggérendszer része. S azzal, hogy a novellaciklus (megítélésem szerint) egy ember vagy csoport életeseményeit nem folyamatnak, hanem az állapotszerű létezés egyes *epizódjainak*, egyszeri vagy ismétlődő történéseinek tekinti, az irodalom leginkább olyan műfaja, amely képes *közeget, viszonyrendszereket* ábrázolni. Akkor is, ha a ciklus tárgya csoport (mint *A jó palócokban* vagy Gárdonyi Géza *Az én falum* c. művében) és akkor is, ha egyetlen személy csupán (mint a Szindbád- és Esti Kornél-történetek vagy Bródy Sándor Erzsébet-novellái esetében).

A regény-ciklus dichotómiához visszatérve, itt mutatkoznak meg a két műfaj alapvető különbségei, melyből kiderül, hogy a novellaciklus nem a regényből vezethető le. A regény, melyhez most nem hívom segítségül a műfaj megszámlálhatatlan modern elméletét, csupán irodalomszociológiai és -fogyasztási értelemben hivatkozok rá, a szó szoros értelmében nem képes közeget ábrázolni, helyesebben nem funkciója ez. Persze ábrázolhat egy regény különböző közegeket (pl. Stendhal a *Vörös és fekete*-ben a papi szeminárium falain belüli viszonyokat), de ezt egy lineáris vagy inverz elbeszélésű cselekménybe ágyazva, mindössze egyetlen szereplő szemszögéből vagy történetén keresztül teheti, nincs módja tehát egy közeget sok-sok példán, szembeállításán, eseten keresztül, extenzíve bemutatni. A regény, ha közeget akar ábrázolni, néhány szereplőbe és egy korlátozott időintervallumba[xviii] kénytelen belesűríteni minden releváns társadalmi, pszichológiai, történelmi reprezentációt (ahogy Lukács György realizmus-elmélete is tartja).[xix] míg a novellaciklus ezt komplexebben, sok-sok történeten keresztül, ezek összehasonlításával, egymásra vetítésével teszi.[xx] (Noha meg kell válnom a cselekmény „béklyóitól”, bár ez láthatóan nem zavarja, csupán az irodalmároknak ad munkát vele.)

Az előbbi megfogalmazással élve, a *közeg* ábrázolása lehet vagy lehetett a novellaciklus sajátja a műfaj létrejöttének idejében. A 19. századi közepétől detektálható műfaj első darabjának Forrest L. Ingram, a novellaciklusról szóló legelső, s egyben legnagyobb hatású monográfia szerzője Turgenyev *Egy vadász feljegyzéseit* tartja, mikor is a Frank O'Connor következő idézetét helyezi könyve elé. „Az *Egy vadász feljegyzéseit*, könnyen lehet, hogy a legnagyszerűbb novelláskötet, amit valaha írtak. Senki, abban az időben, amikor íródott, nem tudta kellőképpen, mennyire jelentős mű, s mekkora hatással volt egy új művészeti forma megalkotásában.”[xxi] Turgenyev műve, már a balzaci, stendhali realista regény hódítása után, beérkezve az 1850-es évekbe, a '48-as forradalmak leverésének korszakába, egészen új megvilágításba helyezte a vidék valóságábrázolását.[xxii]

Kis túlzással (s persze harminc év késéssel) ilyen szerepet játszhattak Mikszáth művei, *A tót atyafiak* és *A jó palócok* is a magyar viszonyok között a 1880-as években, amelyek a népábrázolást a Gyulai-, Erdélyi-féle „arctalan” népképzettől a regionalitás, a periféria megjelenítése, de annak nem néprajzi ihletésű irodalmi visszaadása felé terelték.[xxiii] S ennek irodalmi folytatásai, Bródy Sándor, Thury Zoltán, Gózsdu Elek és Gárdonyi novellaciklusai, egy új, modern diskurzusba helyezték át azt a népszemléletet, mely – T. Szabó Levente szavával – „(...) az egyszeri, a »primitív«-nek tartott formákat, s az ezeket megmutató közösségeket modernként fedezte fel és ismerte el a maga számára – a távoli gyarmatokon és saját népi kultúrájában egyaránt.”[xxiv] Ehhez pedig hozzá kell tennünk, hogy, mint T. Szabó is írja, *A tót atyafiakat* övező siker, tehát a regionális történetek és a ciklusforma sikere, nagyban hozzájárult *A jó palócok* (már többé-kevésbé korábban megíródott)[xxv] darabjainak összeegyeztetéséhez, kötetben való újraközléséhez, tökéletesítéséhez – azaz ciklussá írásához.[xxvi]

Mielőtt rátérték jelen dolgozat olvasás stratégiájának tisztázására, s majd hozzáfognék az elemzésekhez, fontos kitérnem arra, miért tartom *A jó palócok* c. kötetet a novellaciklus egyébként is rendhagyó magyar hagyományán belül is kiemeltnek.

Mikszáth korábbi műve, *A tót atyafiak* még nagyon kevés belső szövegek közötti kapcsolódást mutatott, főként a történetek helyszínéül szolgáló közös vidék teremtette meg a ciklus-jelleget. *A jó palócokban* azonban – mint lentebb látni is fogjuk – igen reflektáltak a kapcsolatok az egyes novellák között; sok a jelentésszerű viszony két egymástól távol eső novella között, s az az érzésünk támad, hogy nem kis elbeszéléstani virtuozitás szükségeltetett ezeknek a viszonyoknak a kialakításához, méghozzá azzal az igénnyel, hogy ne válják sablonossá, didaktikussá, s fennmaradjon a már említett „jelentésteremtő bizonytalanság”. Ez az az aspektus – a szereplők, helyszínek, motívumok között működtetett viszonyrendszerek –, amely főként táptalajul szolgál majd a hálózatos elemzésnek a következőkben.

Történeti szempontból pedig nemcsak azért foglal el különleges helyet a műfaj magyar hagyományában, mert ezt tartják a hazai novellaciklus első darabjának,[xxvii] hanem amiatt is, mivel – érzésem szerint – egy sajátos átmenetet képvisel a realista célkitűzésű novellisztika és a modern tematikájú, individualizálódó emberábrázolás között. Mikszáth *A jó palócok* történeteit egyszerű, halandó emberek eseteiként mutatja be, hasonlóan rövid terjedelemben. Ehhez képest Bródy Sándornál *A nyomorban*, Petelei Istvánnál *A mi utcánkban* Guzsdu Elek *Tantalusában* és Gárdonyinak *Az én falum* c. kötetében az individualizáció már olyan fokra jutott, hogy az egyes történetek szereplői mélyebb, (néha, pl. Peteleinél már-már nyomasztóan súlyos) lélektani elemzést kapnak, így a kompozíció s az elbeszélői tevékenység is néhol egysíkúvá válik. Gárdonyi személyként konstituált elbeszélője nagyon sajátos szemszögből szemléli szülőfalujának alakjait, történéseit, s mindezt látszólag lineárisan bemutatva, kevés olyan elem mutatható fel, melyből kibontható volna valamilyen viszonyháló, noha a lehetőség adott. Petelei és Bródy naturalizmusában és többé-kevésbé Gózsdu novelláinál is (eltérő ciklusok esztétikai fokkal persze) oly mértékben mély a lélektani tartalom, hogy az egyes szövegek közötti kapcsolat kizárólag motivikus (hiány-lét, nyomor, kielégítetlenség), nem jelenik meg a fikció világán belül.

Ez, a lélektaniséget felértékelő, valamint a cselekményességet és a csoport-ábrázolást elhanyagoló tendencia egyenesen vezet Krúdy Gyula *Szindbád*-jához és Kosztolányi Dezső *Esti Kornél*-jához, noha némileg meg is újul ezek által – ez azonban már egy másik történeti diskurzus terepére visz, amely külön, részletesebb elemzést igényelne.[xxviii]

A fenti két értelmezési mező révén megérthető, miért oly kiemelt *A jó palócok* kötet jelentősége a magyar novellaciklus történetében. A

továbbiakban ezt a narratív, kompozíciós gazdagságot szeretnénk kiaknázni, ez előtt azonban felállítjuk azokat a szempontokat, amiket a hálózatkutatás tudománya szolgáltathat a palócföld kapcsolatainak feltérképezéséhez.

Rész és egész viszonya – hálózatelemélet és narratológia

A 21. század hajnalán megfogalmazódó rendszerelmélet, a *hálózatkutatás* rendkívül kiterjedtebb jelenségvilágok leírására törekszik, s elsősorban természettudományi meghatározottsága mellett napjainkra kezd egyre inkább interdiszciplinárisá válni. Formalizáló módszereit, alapterminusait és matematikai függvény-háttérét sikerrel alkalmazzák a fizikában, biológiában és más természettudományokban, de már számos humán- és társadalomtudományi értekezés született a hálózatelemélet ígézetében.[xxix] Noha teoretikus értelemben – a hálózatkutatás matematikai, hatvány-elméleti ismereteinek hiányában – nem foglalkozhatom a tudományág komplex fogalomrendszerével és következtetéseivel, a következőkben mégis ennek az ösztönző szellemi áramlatnak a felhasználásával próbálok új szempontokat felmutatni a novellaciklus-értelmezések horizontján.

Az elmélet – e helyütt csak csekély számban felhasznált – kulcsfogalmait legfőképp Barabási Albert-László, magyar származású kutató 2003-as könyvéből veszem,[xxx] mely a hálózatok világának részletes, tudományos igényű, ámde rendkívül olvasmányos összefoglalása. A kutató érdekesítő mesélőkészséggel, szinte anekdotafűzyszerűen, idősíkokat és földrajzi távolságokat szó szerint áthidalva[xxxi] meséli el a hálózatos gondolkodás történetét, melyben – kézzel fogható és jól illusztrált tételmagyarázatai társaságában – helyet kap Szent Pál, Karinthy Frigyes, Erdős Pál, Rényi Alfréd, s persze sok más „szereplő” mellett a szerző személyes életútjának egy-egy szelete is.

A következőkben ugyanakkor az alapgondolatnak a zászlaja alatt kísérelem meg *A jó palócokat* új megvilágításba helyezni, mint amellyel Barabási könyve bevezetőjét indítja. Jelesül, hogy a tudomány több évszázados hagyományával szemben, a *részletek* elemzése, minél apróbb darabokra szegmentálása helyett próbáljunk meg az *egészet* megvizsgálni, belső viszonyaival, összefüggéseivel, s a részleteket ne önmagukban vizsgáljuk, hanem az általuk létrehozott nagyegészből induljunk ki.[xxxii] Ezt a szemléletet szeretném érvényesíteni a novellaciklus kérdése kapcsán is. Hosszú időn keresztül (s ennek maradványai most is jelen vannak a diskurzusban) a ciklusba rendezett történetek kapcsolatait az egyes novellák kuriózumaiként tartották számon s így nem is irányult nagy figyelem a kötet mint kompozíció kérdéseire, vagy, mint láttuk, a regénnyel mint háttér- és mellékmintával került megmérettetésre, összehasonlításra. Azon felül, hogy a novellaciklusokat egységként vizsgáljuk, észre kell vegyünk, nem minden ilyen típusú alkotás működteti oly reflektáltan a történetek egymásba érő kapcsolatainak (személyek, motívumok, helyszínek) hálózatát, így nem is mindegyik hoz létre úgymond „belső világot”, univerzumot. (Számos olyan novellaciklus van, amelyet nem narratív tényezők tesznek azzá, hanem valamilyen közös, az egyes szövegek fölé rendelt tematikai háttér-motívum, meta-narratíva. Ilyen többek között Bródy Sándor *Nyomora*, vagy Gozsdu Elek *Tantalusa*.)[xxxiii] Mikszáth műve viszont egy olyan kompozíció prototípusának tűnik, mely összeérő, egymás mellett élő s – az elbeszélői sokszínűség révén – egymást vitatni és relativizálni is képes történeteket[xxxiv] fog egybe, egy saját összefüggő kapcsolathálót, Hajdu Péter szavával, „szöveg-univerzumot”[xxxv] hozva létre ezzel. Mikszáth műve jó példa lehet arra, hogy hálózatkutatási hajlamunk, mely az légi útvonalak rendszerétől, a postahálózattól, az Interneten keresztül egészen az üzleti kapcsolat szisztémáig tart,[xxxvi] megjelenhet akár irodalmi alkotások sajátos narratív mintájaként is. (Jóllehet, nem véletlen, hogy egy olyan specifikus műfajnál találunk erre példát, mint a sokat vitatott autonómiájú novellaciklus.)

Azonban ahhoz, hogy kiszélesítsük, konkretizáljuk ezt a „szöveg-univerzumot”, le kell fektetnünk a hálózatkutatás bizonyos premisszáit, melyek – bár nem világíthatjuk meg ezek teljes matematikai háttérét és törvényszerűségeit – segítségünkre lesznek a palóc világ hálózatként való feltérképezésében. Mindenek előtt tisztázni szeretném, hogy lentebb *nem* a kötet narratív struktúrájának komplex és egységesítő célzatú értelmezését kívánom adni, hiszen ez a fajta, a téri, időbeli, kauzális kapcsolatokra ügyelő közelítésmód (mint láttuk ezt Hajdu Péternél és Vadai Istvánnál) nem vezet eredményre.[xxxvii] Narratológiai értelemben csak az olyan olvasatok járhatnak sikerrel, mint Szilágyi Zsófia (Toporovtól kölcsönzött) paradigmatis olvasás- és önálló szövegtér-elmélete,[xxxviii] mely szerint a ciklusokban[xxxix] lévő vezérmotívumok vezérlik az értelmezést, illetve késztetnek újraolvasásra. Vagy amilyen Hajdu Péter rendkívüli elemzőkészséggel megalkotott „kollektív emlékezet”[xl] teóriája is. Utóbbi alapján a novellák állításai, „igazságai” viszonylagosak, hiszen a kollektív (sok-sok „népi” elbeszélőt megszólaltató) emlékezet nem csak az eseményeket, hanem az azokat kialakító diskurzusokat, olvasatokat is megőrizte, amelyek pedig gyakorta ellentmondanak egymásnak, vagy kiegészítik a korábbi igazságokat, így értelmetlen a „rendszer” megtalálása közöttük.

A következőkben természetesen támaszkodom az imént vázolt két koncepcióra, de a narráció más aspektusai felől szeretném megközelíteni *A jó palócok* világát. Mindenek előtt nem kiemelten az eseményszerű elemekkel, hanem a (téri, társadalmi, érzelmi) viszonyokkal, kapcsolódásokkal foglalkozom. Vizsgálódásom központi kérdése az, hogy a ciklusforma, s az egymás mellett lévő, de a fikció világán belül (is) összeérő, érintkező történetek *hogyan hatnak vissza magukra a novellákra*, valamint az elbeszélő által szelektíven, más szemszögből és időpillanatban elhullajtott, a szereplők viszonyaira utaló információk *milyen kapcsolathálót, szociometriai mintázatot mutatnak meg*. Ehhez viszont a következő hálózateleméleti tételek axiómaszerű előfeltételezésére van szükség a dolgozat egészére nézve:

1. *A jó palócok* c. kötet szereplőit egy hálózat elemeiként tételezem, melyre általánosságban érvényesek a növekvő skálafüggetlen hálózatok[xli] premisszái.
2. Mint nem statikus, hanem (az események, történések révén) dinamikus, változó hálózat, kapcsolódásai *nem* véletlenszerűek, hanem összefüggő mintázatot mutatnak, így *középpontokat* hoznak létre.[xlii]
3. A csoport-háló alakulását két tényező jellemzi: a *növekedés* (új elemek betagozódása) és a *népszerűségi* (preferenciák, lelki motivációk általi) *kapcsolódás*. [xliii]
4. Mint önszerveződő hálózat, a palócok világa is rendelkezik csomópontokkal és elszigetelt elemekkel (perifériákkal).[xliv]
5. A hálózati csomópontok – a kapcsolatok száma és a „lokális presztízs” miatt – erősebb hatást gyakorolnak környezetükre.[xlv]
6. A csoport hálózatában egyaránt jelen vannak *horizontális* és *vertikális*, valamint *informális* és *hierarchikus* viszonyok is[xlvi]
7. A hálózatok *egymásba ágyazottak*, így a palócok szűk csoportja is kapcsolatban van egyéb hálózatokkal[xlvii]
8. A csoport tagjainak *döntéseit, motivációit befolyásolják viszonyaik*, a hálózatban elfoglalt helyük, ugyanakkor *ők maguk is hatnak a hálózatra*, annak stabilitására[xlviii]

Ezeket a szabályszerűségeket nem tudjuk minden részletre kitérve bizonyítani, egyik-másik jobban előtérbe kerül a többinél, illetve egyes tételek csak említésszerű hangsúlyt kaphatnak majd. Emellett a palócok mint csoport belső hálózatának kialakulását, fejlődésének dinamikáját – mely Barabási szerint a hálózatelemélet legfőbb témája kell, hogy legyen[xlix] – sincs módunk komplexen végigkövetni és formalizálni. Persze a

cselekmények révén találkozunk ilyen motívumokkal, de e helyütt a csoportközi viszonyoknak az elbeszélésekben rögzített vagy éppen létrejövő tényezőiről, rendszerszerűségéről, mintázatról szeretnénk következtetéseket levonni, s ezt kíséreljük meg topológiába foglalni.

A lenti rövid fejezetekben elsőként a palócföld topológiai viszonyainak jelentésalkotó funkciójáról lesz szó, ezt követően a falvak lakóinak egymás közötti kapcsolatait és a külvilággal való érintkezéseit vizsgáljuk meg, kitérve a novellák visszatérő (szimbolikus, allegorikus) motívumaira is.

A jó palócok hálózatai

a.) A táj mint szimbolikus, topológiai és kulturális összekötő (*A néhai bárány*)

Bisztray Gyula a kötet kritikai kiadásában a szereplők rendszerezését „»A jó palócok« seregszemléje” címen közli,[1] megjegyezhetjük, jó érzékkel, ám ez a megnevezés leginkább *A néhai bárány* c. novellára, a kötet kezdődarabjára illik.

Ha nem is jelenik meg minden szereplő a rövidke elbeszélésben – ez lehetetlen is lenne, tekintetbe véve a több mint hatvan karaktert (mögéjük értve a számos névtelen családtagot is) számláló könyvet –, azonban a Bágy áradásának, s a vízen sodródó tárgyak (köztük Baló Borcsa Cukri báránynak) leírása közben valóban létrejön egyfajta seregszemle. A Bágy partjáról egy-egy kiragadott szereplő látni vélte a bárányt, ahogy sodródik a vízen, vagy az elbeszélő (kollektív tudását igénybe véve) a különböző falvakok portájához, házához köti a látvány eredetét, térileg orientálva egyszersmind az olvasót, s a közösség tagjaként evidenciának tüntetve fel a környezetet.

Mikszáth fenti – kivételes precizitással megalkotott – bevezető leírásából két fontos következtetést vonhatunk le a hálózatelmélet szemszögéből.

Egyfelől, az említett novella hangsúlyos szerepét a kötetkompozícióban, mely számos (később még feltűnő vagy soha többé nem hallott) szereplőt bevezet egy – a közös emlékezet szempontjából úgy tűnik – hangsúlyos történet kapcsán. Nem véletlen, hogy a novella első mondatával („Az napról kezdem, mikor a felhők elé harangoztak Bodokon.” [97.]) az elbeszélő is fontos, emblematis napként hivatkozik a későbbiekben leírt eseményekre. Ebből, ti. hogy sokan emlékeznek erre a napra, a Bágy áradására, s persze Sós Pál családságának felszínre kerülésére, az is következik, hogy történet sok (a kötet más történeteire képest számosabb) szereplőhöz, a palócföld közösségének számos eleméhez kapcsolódik. *A néhai bárány* című novella így – a történet főszereplőit, a Baló-családot, Sós Pált és az előjáróságokat nem számolva – nyolc elemmel van további kapcsolatban: Csuri Jóskával, Csökéné asszonyommal, Tóth-Pernye Jánosékkal, Mócsik Györggyel, Sánta-Radó Ferencel, Kocsipálékkal, Périékkal valamint Csorba Gergelyéssel. Ez a nyolc kapcsolódás olyan elemeket is vonz, melyek, mivel soha többé nem kerülnek említésre, így, nem rendelkezvén más kapcsolatokkal, elszigetelt elemek. Ilyen például Csökéné, Tóth-Pernye János vagy Sánta-Radó Ferenc. Périék, Kocsipálék és Csuri Jóska viszont a következőben is megjelennek, így ők olyan középpontokat jelentenek, akik ehhez a történethez is kapcsolódnak. Mindemellett meg kell jegyeznünk, hogy *nem* azok a történetek (különálló elbeszélések) tekinthetők középpontnak, amelyek sok elemet mozgatnak, hanem a különböző elemek (szereplők, családok) válhatnak középponttá, ha több elbeszélésben feltűnnek, több történetnek lesznek részei. De erre a következő fejezetben részletesebben kitérünk.

A másik fontos megállapítás a fenti elbeszéléssel kapcsolatban, hogy, mint a kötet kezdő darabja, bevezeti a kompozíció egy kiemelten fontos motívumát, mely a későbbiekben is történetformáló, jelentésteremtő erővel bír majd, s nagy hatással van az információ eloszlására a szereplők között. Ez pedig nem más, mint a természeti környezet, a palócföld sajátos terének hangsúlyozott szerepe. Mint tudjuk ez a palócföld (ahogy a szereplők nagy része is)[li] a valóság és a fantázia elegyéből lett konstrukció, melynek a referencialitással való teljes megfeleltetése – hiába közli a kritikai kiadás az egyes falunévek (pl. Bágy, Bodok, Majornok) vélhetően létező megfelelőit,[lii] s hiába illesztett Mikszáth az első kiadáshoz egy kis térképet „Palócföld” címmel[liii] – lehetetlen.[liiv] Mégis, ez a színtér (s ez már a *Tót atyafiakra* is jellemző) erős autonómiával bír a szövegek fikcióján belül és Mikszáth életművében is. Ez az egyik oka továbbá annak is, hogy a palóc táj Mikszáth révén kanonizálódott a magyar irodalmi köztudatba, mint kulturális jelölő.[lv]

Minket azonban a történetuniverzum világában betöltött szerepe érdekel jobban. A palócok világában a Bágy patak mozgása nemcsak következetesen jelzett téri orientáció, hanem szimbolikus jelölő is, valamint irányítja az információhoz való hozzájutást, mind a közösség tagjai, mind az olvasó számára. *A néhai bárány*ban a közösség tagjának perspektíváját fölvevő elbeszélő azért tudja előrevetíteni a történet nyitját, mert látni vélte Sós Pált a csáklójával, s azt is, hogy a bárány egy idő után már nem bukkant föl:

„Nézték egy darabig, hogy majd csak előbukkan a kanyarodónál, de meg nem láthatták. Elnyelte nyilván a sötétség, vagy hogy talán Sós Pál uram fogta ki útközben a csáklójával... amint az majd kiviláglik reggel. [...]”

Ámbátor, ha már szóba jött az a bárány, mégis furcsa eset, hogy míg a felsővégen mindenki tud róla, Sós Pálék kertjénél egyszerre nyoma vész, az alsóvégiek közül már nem látta senki.” [98.]

A táj ilyen kiemelt funkciója, noha nem mindenhol, de több elbeszélésben is megjelenik. *A bágyi csoda* történetében az elbeszélő nem követi Gélyi Jánost, miután belépett a malomba Vér Klárhoz, s magukra zárta az ajtót. A végző, miszerint a „füzesek, a sás, a mogyorófabokrok reszketve hajtják le fejeiket s gúnyosan suttogják: Fölfelé folyik a bágyi patak!...” [131.], nemcsak ironikusan utal Vér Klári fogadalmára, melyet a történet elején tett, hanem az esemény jellegzetességével (amikor fölfelé folyt a bágyi patak) indexikus jelölőjévé válik Vér Klári hűtlenségének, s így foglalja el helyét a palócok kollektív történelemében.

A közösség térbeli létezésében a természeti környezet formái szimbolikus jelentéstartalmakra is szert tesznek. Bizi apó számára a természet erői is jelzik megérdemelt balsorsát: mikor az általa vásárolt Mária-képet hozták a faluba, leszakadt a Bágy hídjá [111.]; a pogány Filcsik azon majornoki hegyszakadék mentén sétálva le rá a koldussasszonyra és gyermekére, ahol éjjelente Gyélyiné (Vér Klári) lelke nyargal a megvadult lovakkal [125.]; a *Két major regényében* a két megbékélt juhász az Ipolyhoz menet találja meg az eltűnt Boriska eldobott holmiját [150-151]; A *Királyné szoknyájában* pedig maga a Bágy és a Bogát-hegy siet a Gyócsi-árvák segítségére, igazságot téve az örökség dolgában [158.]. Ennek az elbeszélésnek a kezdetén hangzik el az a tételszerű megfogalmazás, mely leginkább leírja környezetnek a jó palócok világában uralkodó értelmező és történetalakító szerepét:

„Regényes völgyeink, ha ti megszólaltok, ha odaálltok az emberek közé igazságot tenni...”

Az öreg Bogát-hegy, ha kilép a ködből, a földszakadékok színes kavicsai beleavatkoznak a jó palócok dolgába. Erdők-mezők, tavak, folyamok,

nádasok zordonan beülnek a bírói székebe...” [152.]

Így azt mondhatjuk, hogy a palócföld természeti térkonstrukciói (a Bágy, a Bogát-hegy, az Ipoly stb.) az ciklus szövegében – megjegyezve persze, hogy falvak és lakók összeegyeztethetősége sokszor kétes, [lvi] s az egész szintérré jellemző a meseszerűség – hármas funkcióval bírnak. Elsősorban tudottá, ismertté, otthoniassá teszik, evidenciává emelik a palócföldet mint színteret; másodsorban topológiai összekötőként funkcionálnak, amely beazonosíthatóvá teszi a kapcsolódásokat a történetek hálójában; végül pedig szimbolikus tartalmakkal terheltek, melyek árnyalják az elbeszélések lélektani mintázatát az értelmezésben.

b.) A palócok kapcsolatai egymással és a külvilággal

Az előző fejezet elején érintettük, hogy a hálózatalmélet szükségszerűségeit követve a palócok világában azok az elemek (szereplők) tekinthetők középpontnak, amelyek sok kapcsolattal rendelkeznek más történetek (s a történetek szereplői) irányába. Ha a ciklust ennek a premisszáknak a tükrében vizsgáljuk, először is az egyes szereplőkhöz kapcsolódó linkeket kell összeszámolnunk. Ebből a megközelítésből az egyes szereplők/családok lehetnek X számú linkkel rendelkező középpontok, a kapcsolódások ívei pedig az egyes novellákra mutatnak, mint a kapcsolódások „narratív keretére”. (Lásd a melléklet ábráit).

Azon a karakterek, akiknek kapcsolódási száma – tehát „saját” történetén vagy első megjelenésén kívüli, más történetekben való megjelenése – kiugróan magas, nagyobb a befolyásuk, hatásuk a közösség életére nézve, viszonyaik kiterjedtsége révén. A kötet illetően vizsgálata rendkívül érdekes mintázatot mutat. A tizenöt történet karakterei közül a következő elemek rendelkeznek egynél magasabb kapcsolódási számmal (mögöttük zárójelben a linkeik száma): Csuri Jóska (2), Périék (5), Mócsik György (2), Kocsipálék (2), Bedéék (3), Szücs Pali (2), Gilágó Marci (2), Gálék (2), Vér Klári (5), Suska Mihály (2), Filcsikék (5), Tímár Zsófi (2), Böngér Panna (2), Vőnekiék (2), Bizi József (3) Csillomék (3) Özv. Tél Gáborné (2). Első látásra az tűnhet furcsának, hogy a felsorolásban számos olyan szereplő is megjelenik több kapcsolódással, aki egyébként a történetekben nem válik központi szereplővé. Ilyen Böngér Panna, Csuri Jóska vagy Mócsik György is – ám ezek a szereplők, leginkább narrációs, kritikai (az adott történetet kommentáló) funkciójuk révén a közösség szempontjából mégis fontosabb elemek, mint más elszigetelt (akár főszereplővé vál) alakok.

Azzal, hogy nem törvényszerű a hálózat középpontjainak és a hangsúlyos, cselekvően fellépő központi szereplőknek az egybeesése, megmagyarázhatjuk, hogy miért nem egy-egy történet, elbeszélés magas link-száma tekinthető csomópontnak. Jelesül, hiába vonz rengeteg elemet (szám szerint kilencet) a fentebb részletesebben vizsgált *A néhai bárány*, ha főszereplői, Balóék és Sós Pál, soha többé nem jelennek meg más történetekben, semmilyen minőségben (ugyanaz jellemző a legtöbb, összesen tizennégy kapcsolatot felvonultató *A gózoni szűz Máriára* is). Így elszigetelt elemeknek tarthatjuk őket, akárcsak *A kis csizmák* Andriskáját, a kisebbik Péri-lányt elcsábító Csató Pistát és feleségét, vagy Palyust, Galandánét, illetve az egész Mikszáth-famíliát (már ha a *Galandáné asszonyom* elbeszélőjét Mikszáth Kálmánnal szeretnénk azonosítani...). Egyébiránt elszigetelt, csupán egyetlen jelenléttel rendelkező elemről, a skálafüggetlen hálózatok törvényeinek megfelelően a palócok világában is több van, mint középpontból, melyek köré ezek a perifériák szerveződnek. Az imént felsorolt családok vagy személyek összesen *tizenhét* kisebb középpontot alkotnak, amely köré további csaknem *ötven* periférikus elem szerveződik (nem is beszélve az olyan számtalan meg nem nevezett csoport-személyről, mint pl. „öregasszonyok”, „fuvarosok”, „napszámosok”, „lókupecsek”). [lvii]

A fenti felsorolásból kitetszik tehát, hogy a palócok csoportjában három kiugróbb középpontot tételezhetünk fel, Périéket, Filcsikéket és Vér Klárit, akik egyaránt öt-öt kapcsolódással rendelkeznek.

A Péri-család magas link-száma a család három megismert tagjának (az apának, Jánosnak és két lánynak, Katának és Juditnak) újbóli megjelenéseiből tevődik össze (1. ábra). *A néhai bárány*ban portájuk jelenik meg, mint térbeli orientáló tényező [98.], *A szegély Gélyi János lova*ban Péri János csikóját említi az elbeszélő [160.], *A gyerekekben* min érettebb lehetséges menyasszony-jelölt idéződik meg a „nagyobb Péri lány” [164.], *A hovó lett Gál Magda?* c. novellában pedig a fehérlő kétes erkölcsét példázva jelenik meg Péri Judit mint a közösségi tudásban mélyen élő elrettentő példák egyike [168.]. Hasonló a helyzet Filcsikkel is (2. ábra), akinek rejtélyes bundája és lányával való kegyetlensége mindig a köznép száján mozog („... akármint mondjon is Filcsik uram, aki istentelen pogány ember.” [158.]), de link-számuk növeléséhez hozzátartozik Filcsikének, mint cselekvő ágensnek a feltűnése *A gózoni szűz Máriában* és *A gyerekekben*. Vér Klári az egyetlen azonban, aki – familiáris kötöttségeit nem túlzottan komolyan véve – egymaga termelt ki ilyen magas kapcsolódási számot (3. ábra). Egyfelől két történetnek is főszereplője (*A bágyi csoda*, *Szegény Gélyi János lova*), másrészt, részben függetlenül a közízlés megítélésétől, (véltetően) egyébként is sok mindenivel kapcsolatba került vagy könnyen kapcsolatba kerülő személy, kinek alakja egész jelentéshalmazt hív maga után. Hiszen „(...) Karancsalja a deli Vér Jánosné tejszín arcát áldhatja” [121.] [ti. az ő révén épült országút a faluba, mivel egy „megyei úrnak” lehetett szeretője – R.D.]; sok mindent elárul a gózoni búcsúról az a tény, hogy „(...) ott volt a hetyke-petyke Vér Klári (hogy nem szégyell emberek közé jönni a gyalázatos!)” [145.], továbbá mindenki ismeri azt a hegyszakadékat, „... ahol éjjelente, mint mondják, a Gélyiné lelke nyargal a megriadt lovakon.” [125.], s azt már említenünk sem kell, hogy neve elsőként szerepel a „bűnbeesett” lányok lajstromában Péri Judit és Gál Magda esete előtt. [168.].

Vér Klári tehát sok helyütt jelen van, vagy fizikai valójában vagy a kollektív tudat szintjén, sok emberhez kapcsolódik, nagy hatással van a közösség gondolkodására, s ugyanez mondható el az istentelen pogány Filcsikről is. Ezen a ponton ötlük eszünkbe az első komoly kérdés e két szereplő középpont-mivoltával kapcsolatban, jelesül: milyen csoport az, ahol egy erkölcstelen nőszemély vagy egy lányát kitagadó, istentelen, zsémbes öregember válhat központi elemmé? Erre a kérdésre Szvetelszky Zsuzsanna már hivatkozott tanulmánya adja meg a választ, mely részletesen foglalkozik a középpontok természetével. „A csomópont nem feltétlenül okosabb, ügyesebb, erősebb, gazdagabb társainál: a csomópont »kapcsolódóbb«.” [lviii] Továbbá ezek a hálózati csomópontok „(...) már csak kapcsolataik mennyisége nyomán is beláthatóan erősebb hatást képesek gyakorolni környezetükre, amit minőségileg tovább erősít lokális presztízsük.” [lix] Így hiába tartjuk negatív attribútumokkal ellátott szereplőknek mind Vér Klárit, mind a pogány Filcsiket, mégis – kapcsolódásaik mennyisége, a közösség kollektív emlékezetében betöltött *narratív* szerepük révén – ők vannak a legnagyobb hatással a palócvilág elemeinek dinamikájára, a szereplők (s persze az elbeszélő) lelki motivációira.

A hálózatelemzés révén a lehetséges középpontok megállapításán kívül más érdekes mintázatokat is felfedezhetők a ciklus szövegében, melyekkel releváns következtetéseket tudunk levonni a palóc-univerzum működését illetően.

Az egyik ilyen visszatérő megfigyelés, hogy a ciklusban újra és újra felbukkanó csábító/hűtlen szerető férfi szerep-típusai, noha mindig konkrétan meg vannak nevezve (Kártony Gábor, Csató Pista, Péter, Csapke Sándor, Sás Gyuri), mégis elszigetelt elemek a közösségnek. Vagy csupán egyszer tűnnek fel mint cselekvő ágens, s ez egyetlen szerepük, mint a Péri Juditot elcsábító Csató Pistának, vagy Péternek, Tímár Zsófi hűtlen férjének. Más esetben a narrátor, esetleg a szereplők elbeszéléséből tudunk meg róluk minimális információkat, mint Csapke Sándorról, aki az út szélén várja Vér Klári rózsáját, s kizárólag ekkor tűnik fel, vagy Kártony Gáborról, akiről mindössze annyit közöl Bede Erzsí monológja, hogy ő vitte bűnbe nővérét, Annát. (Ide tartozhatna Szűcs Pali is, aki valóban becsapta kiszemeltjét, Bede Erzsit, azonban Pali jelleme – lévén, hogy a róla szóló novella az ő szemszögéből írja le a történeteket – valamivel kidolgozottabb, s alakja többször is megjelenik.)[ix] Szilágyi Zsófia és Hajdu Péter is kiemeli a palócföld hölgyeivel kapcsolatos bűnbeesés témájánál a közösségből való kikerülés veszélyét[xi] – a csábítók/hűtlen szeretők periférius helyzete megerősíteni látszik ezt a kollektív közösségi tudatba íródott képzetet.

Ugyancsak figyelemreméltó a hierarchizált és a mellérendelt viszonyok elkülönöződése a ciklus szereplői között. A fejezet elején megemlíttet periférius alakok – noha nincs nagy szerepük a palócok legfontosabb közös narratíváiban – mégis rendelkeznek nével, egyfajta feltételezhető egyéniséggel, identitással. Ez azonban nem igaz a hivatali személyekre, előjáróságokra, akikkel a palóc nép formális viszont tart fenn. *A néhai bárány* bírójától és tizedesétől kezdve Bede Anna perének bíráin át, a vármege térképét elkészítő vicemérnökön keresztül, egészen a Galandáné boszorkányságát vizsgáló kirendeltség tagjaiig. S ennek is a legkirívóbb esete Filcsik Terka udvarlója, a „fiatal szolgabíró”, aki hiába jelenik meg központi szereplőként, aktív ágensként, *Az a pogány Filcsik* elbeszélője mégis következetesen „fiatal szolgabíró”-ként hivatkozik rá, nem nevezi meg, nem egyéníti. (Érdemes belegondolni, hogy Filcsik Terka – függetlenül attól, hogy vajon mi a további sorsa az elbeszélést követően – egyszer sem jelenik meg külön más novellákban, így a fiatal szolgabíró őszinte szerelme és életperspektívája számára is a közösségtől való elszigetelődést jelenti.) Ezt pedig még azzal is fűszerezi az elbeszélő, hogy egy ironikus nyelvjátékot működtet Filcsik és a szolgabíró között. A fiatal szolgabíró, abból a célból, hogy közelebb kerülhessen leendő apósához, próbálja lebontani a kettőjük közti hierarchia falát, ezért személyeskedő hangnemben kérleli, majd később ócsárolja a csizmadiát, Filcsik ellenben azzal „semmisíti meg” a kettőjük kommunikációját, hogy *tisztelettel* beszél a fiatalemberhez:

- Tegye meg *az én kedvemért!* - szólt a főszolgabíró úr nyájasan.

Filcsik sóhajtott. Talán ez volt az első sóhajtása, mióta él.

- Nem jön? Ön megtagadja tehát gyermekét?

- Igenis, *kérem alássan*.

- Ön a társadalom söpredéke!

- Az bizony nem lehetetlen. Az ilyen magamforma vén csizmadiától kitelik minden.

Most már szép szóra, ígéretre fogta a fiatalúr, de bizony minden visszapattant arról a márványszívről, még a fenyegetés is.

- Fogasson el, *tekintetes uram*, veressen láncra. Akkor aztán megyek, ha visznek, akárhová. [Kiemelés – R.D.] [122-123.]

A fent érintett viszonyrendszerek működése mellett kevés szó esett a szereplők között konstruálódó hálózat *létrejöttéről*, az elemek egymáshoz kapcsolódásának mechanizmusáról. Jóllehet, mint említettem is, *A jó palócok* inkább már meglévő kapcsolatokat hoz mozgásba, elevenít meg, mégis van néhány olyan elbeszélés, mely két vagy több elem érintkezését, (azaz a hálózatok népszerűségi kapcsolódását) írja le. Ilyen például *A gyerekek* c. novella, mely Csillom Józsi és Major Anna (kissé balul sikerült) menyegzőjét és összeköltözését írja le. Ez a szertartás, a házasság egyfajta transzformációként fogható fel, mely egy adott középpont (jelen esetben a már két másik alkalommal megjelent Csillomék) növekedését, azon belül két elem kapcsolódását örökíti meg. Ehhez hasonló még *A bágyi csoda* is, melyben Vér Klári újabb kapcsolódással gazdagodik Gélyi János révén, vagy *A kis csizmák*, ahol – a későbbiekben többször megjelenő – Bizi apó felkarolja Andrist, a falu lelcencét. Persze a perifériához közel eső elemek körében megtörténik ennek ellenkezője is, azaz a hálózathoz való viszony megszakadása (a közösségből való kirekesztés vagy vállalt kivonulás), ahogy ez Gál Magda, Tímár Zsófi jegyese vagy Bede Anna esetében be is következett.

A fenti rövid áttekintésben megpróbáltam részleteiben megvizsgálni azt, hogy *A jó palócok* c. novellaciklust egész műként kezelve, s a hálózatelmélet fogalmaival vizsgálva milyen narratív struktúrákat, belső mintázatokat fedezhetünk fel. A tér többirányú funkcióinak, a kapcsolatok és perifériák, a mellérendelő és hierarchikus viszonyok, valamint a kapcsolatbővülések és -csökkenések rögtönzött leírása mellett számos más szempont érdemes volna az elemzésre. Elsősorban fontos célkitűzése lehetne egy további dolgozatnak az egyes szereplők megjelenéseinek tipizálása, mely jelentősen árnyalhatná a fent bemutatott hálózatot. Hiszen nem mindegy, hogy egy (periférius vagy igenis központi helyet elfoglaló) elem mint cselekvő ágens, kommentáló társ-elbeszélő, a cselekvés terében passzívan jelenlévő alak vagy mint a történettel további, másfajta viszonyt kialakító entitás jelenik meg az egyes novellákban.

A kapcsolatok ilyen irányú szegmentálása mellett, jelentős filológiai munkát is magával hozva, érdeklődésre tarthat számot egy olyan hálózat, mely más Mikszáth-szövegek bevonását is célul tűzné ki. Ezt a fajta megközelítést már nem kizárólag a novellaciklus műfaji specifikumának, narratív sokszínűségének eredményeit kiaknázó eljárásnak, hanem a teljes életműre vonatkoztatható szemléletként alkalmazhatnánk. A hálózatos elemzés *narratológiai* értelemben (mint szereplő-univerzum feltérképezése) legfőképpen *A tót atyafiakhoz* és *A jó palócokhoz* kapcsolódó felvidéki témájú szövegcsoporthoz (*Az apám ismerősei*, *Az apró gentry és a nép*, *Prakovszky*, *a siket kovács*, *A fekete kakas*, *A fekete fogat*, *Az eladó birtok* stb.), valamint a Katáthy-korpusz kapcsán lenne releváns. Emellett, kapcsolódva már korábban elindult irodalomtudományos kezdeményezésekhez,[xii] releváns lehetne Mikszáth Kálmánnak kora irodalmi nyilvánosságában betöltött szerepét vizsgálni. Milyen középpontoknak volt része, milyen elemek (írók, költők, kritikusok, kiadók, szerkesztők) kapcsolódtak hozzá, s középpontnak tekintjük-e őt magát a korszak kontextusában. Ilyen teljességre törekvő, komplex kutatások olyan karakter- és motívum-háló feltérképezését célozhatnak meg, melyek alapján sok (a fentieknél részletesebb és mélyrehatóbb) következtetést vonhatnánk le az életmű egészére vonatkozólag.

Összegzés

A fenti oldalakon amellest próbáltam érvelni, hogy Mikszáth Kálmán *A jó palócok* c. kötete kivételes helyet foglal el, mind az önálló műfaji érvénnyel rendelkező elbeszélésciklus magyar hagyományában, mind a narratív sokszínűsége, változatossága törekvő hazai (kora-modern) prózaepika diskurzusában.

Elsőként a novellaciklus irányában megélnéknél elméleti érdeklődés rövid történetét, fontosabb teoretikusait és magyar vonatkozásait vázoltam fel. Ezt követően az idézett munkák tanulságait, következtetéseit egymás mellé állítva, s tézisemben ötvözve próbáltam kialakítani olyan

gondolkodási mintákat, melyek mentén a műfaj vizsgálat tárgyává tehető. A hálózatelemzés néhány alapfogalmának (pl. középpontok, perifériák, népszerűségi kapcsolódás) tisztázása után Mikszáth novellaciklusát, mint egységes kompozíciót elemeztem, mozgásba hozva azokat a viszonyrendszereket, amelyek az egyes szereplők között (különböző narratív keretbe foglaltan) kialakítják a palóc közösség középpontjait és perifériáit. Az ebből következő belső mintázatok (hierarchia, periférius elemek) mind tudatos alkotói szerkesztést és következtetést igazoltak vissza.

Mint említettem, a hálózatelemzés irodalomtudományos alkalmazása nem szűkülhet le ilyen speciális műfaj-konstrukciókra. Mind egy szerző életművén belül vagy azon átvélve, irodalomszociológiai kérdésfeltevéssel, mind narratológiai szempontból, egyedi, rendhagyó elbeszélő struktúrával rendelkező művek esetében [ix] érdeklődésre tarthat számot a hálózatkutatás terminusainak hasznosítása. Jelen dolgozat csupán egy, reméljük, hamarosan komplexebb és kiterjedtebb transzdiszciplína megfontolatlant előfutára kívánt lenni.

Radnai Dániel Szabolcs

Magyar – mozgóképkultúra és
médiismeret tanár (MA) szakos hallgató,
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Jegyzetek

[i] 1997-ben jelent meg Mikszáth születésének 150. évfordulója alkalmából szerkesztett tanulmánykötet (*Mikszáth-életrajz. Tanulmányok az író születésének 150. évfordulójára*, szerk. Fábri Anna, Horpács, Mikszáth Kiadó, 1997, 218 p.), melyben számos újszerű Mikszáth-értelmezés bemutatkozott, ugyanezen évből származik Takáts József tanulmánya Mikszáth relativizmusáról (Takáts József: Mikszáth-szövegek relativizmusa = *Uő.: Ismerős idegen terep*, Bp., Kijárat, 2007, 281-299.), mely a mai napig egy külön értelmezési mezőjét képviseli az életmű recepciójának, valamint 1998-ban jelent meg Eisemann György Mikszáth-kismonográfiája (Eisemann György: *Mikszáth Kálmán*, Bp., Korona, 1998, 200 p.) is, mely (előbbieket is felhasználva) sok új megközelítést hozott a diskurzusba.

[ii] Vö. Szilágyi Zsófia: Műfaj és szövegtér (*A tót atyafiak – A jó palócok értelmezéséhez*), *Itk* 1998/3-4. 514-533.

[iii] E tanulmányok egy részét is jól összefoglalja és rendszerezi Hajdu Péter: *Csak egyet, de kétszer*, Bp., Gondolat-Pompeji, 2005, 122-153.

[iv] Lásd az Ex Symposion folyóirat különszámát, melyben – néhány kritikai tanulmány mellett – írók is nyilatkoznak ciklus-képzeteikről. *Ex Symposion* 2004/46-47.

[v] Lásd: Bezeckzy Gábor: Az elbeszélésciklusok poétikája. *Literatura* 2003/2., 185. Persze ezek csak azok a munkák, amelyek a novellaciklusokat egészésként, kompozícióként vizsgálják, kitérve az egyes novellák viszonyára – az egyes ciklusokból származó novellákról írt kritikák, tanulmányok ebből a szempontból magyar közegben sem túl relevánsak.

[vi] Ez furcsa módon Bezeckzy (2003) dolgozatára igaz a leginkább, de ugyanez érezhető Finta Gábornál (2009) is. Lásd: Finta Gábor: Az elbeszélésciklus bővületében, *Literatura* 2009/2. 236-251.

[vii] Lásd Sánta Gábor Cholnoky Viktorról szóló dolgozatait vagy a Kozocsa-féle Szindbád- és a Réz Pál-féle Esti Kornél-kiadásokat. Idézi: Hajdu Péter: *Csak egyet, de kétszer... i. m.* 143-146.

[viii] Az olvasói tevékenység és a folytatásos regény kapcsolatához lásd: Iser, Wolfgang: Az irodalom funkcióitörténeti szövegmodellje, *Helikon*, 1980/1-2. 40-65 és *Uő.: Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete = Testes Könyv*, szerk. Kis Attila Attila, Kovács Sándor, Odorics Ferenc, Szeged, Ictus-JATE, 1996, 241-264.

[ix] A szeriális és epizodikus fogalmát a kortárs filmelméletből kölcsönözöm, jóllehet a szeriálisitás kapcsán fontos előzményként tekinthetünk a 19. századi folytatásos regényekre. Lásd: Mittel, Jason: Narratív komplexitás a kortár amerikai televíziózásban, *Metropolis* 2008/4. 30-53.

[x] Hajdu: *Csak egyet, de kétszer... i. m.* 127.

[xi] Persze, ha nem foglalkozunk a hagyomány feltételezett előképeivel: Homérosszal, Ovidiusszal, Boccaccioval, Chaucerrel stb. Vö. Ingram, Forrest L.: *Representative Short Story Cycles of the Twentieth Century*, Mouton, The Hague-Paris, 1971, 13.

[xii] Hajdu Péter: Sikertörténetek a századvég novellisztikájában = *A magyar irodalom története* II. kötet, főszerk. Szegedy-Maszácz Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 548-551.

[xiii] Bezeckzy i. m. 195.

[xiv] Elég Krúdy Gyula elszórt Szindbád-történeteire vagy Kosztolányi *Tengerszem* c. kötetében lévő Esti Kornél belső ciklusára gondolni. Hajdu: *Csak egyet, de kétszer... i. m.* 145-146.

[xv] Kis Béla: Az elbeszélésciklus mint kötetkompozíció, *Literatura* 2008/3. 277-289.

[xvi] Egy másik helyütt Kis – Cécile Alduy-ra hivatkozva – még világosabban megfogalmazza teóriáját: „Az olvasó szerepének hangsúlyozása helyett (vagy pontosabban, mellett) én sokkal nagyobb figyelmet szentelnék a kötetkompozíció kérdésének. Az elbeszélésciklus nem abban különbözik például a regénytől, hogy vele ellentétben határai és alkotódarabjai meghatározhatatlanok (és így az olvasó kompetenciájába utalhatók), hanem formai sajátosságánál fogva – mivel jól körülhatárolható elemekből, novellák sorozatából áll össze – lehetővé teszi a más szövegek irányába nyitottabb olvasást. Az elbeszélésciklusok (valószínűleg) az intratextualitás „magasabb” szintjét működtetik ahhoz, hogy megkülönböztessék magukat a novellák véletlenszerű gyűjteményétől, s ez az elemzések többségében a motívumok felkutatásában nyilvánul meg” Uo. 286-287.

[xvii] A novellaciklus műfajiségének kérdését nemzetközi teoretikus kitekintéssel legutóbb Finta Gábor (2009) vizsgálta, sok problémára rávilágítva. Szerinte – Ingram különböző definícióit összehasonlítva – meg kell különböztetnünk a 20. század előtti ciklus-szerűen olvasható műveket (pl. Boccaccio, Chaucer köteteit), illetve 20. századtól megjelenő modern „szerzői ciklusokat”. Ezzel összefüggésben – részben a ciklusok korlátozásának és egyszersmind kiterjesztésének érdekében, illetve magának az „elbeszélés” kifejezésnek a geneti árnyalataira hivatkozva – megkülönbözteti a ciklusszerű olvasás által létrejövő „elbeszélésciklust” (olvasói ciklusok) és a „novellaciklust” (szerzői ciklusok). Finta, i. m. 245-251.

[xviii] A realista regénycselekmény nagy általánosságban 1,5-2 éves intervallumot fog össze; ez az időtáv tekinthető egy élettörténet „jelentős” részének. Vö. Szegedy-Maszák Mihály: *Kemény Zsigmond*, Bp., Szépirodalmi, 1989, 9-40.

[xix] Vö. Lukács György: Előszó (1945) = Uő.: *Balzac Stendhal Zola*, Bp., Hungária, [é.n.] 5-28. és *A művészet és az objektív valóság* (1934) = Uő.: *A realizmus problémái*, ford.: Gáspár Endre, Bp., Athenaeum [é.n.], 19-64.

[xx] Nem kétlem, hogy számtalan ellenpélda lehet a modern regény korszakából a fenti koncepcióra, de a (magas) irodalom fősodrát számba véve is helytállóan vélem ezt a megkülönböztetést. Feltevésem látszólag ellentmond Poszler György műfajelméleti feltevésének, miszerint a nagyepikával szemben a kisepikai műfajok (pl. a novella) nem tarthatnak számat a *totalitás*ra, mivel nincs terük rá, s nyelvezetük is sűrűbb, stílizáltabb. Azonban Poszler teóriájának szóhasználatában a regény totalitása – sugalmazva – a lukácsi intenzív totalitás. Ez az a jelleg, amit fent a regénnyel kapcsolatban ecseteltem, s ami egyszersmind nem is lehet jellemző a novellaciklusra. A novellaciklus totalitása egy másfajta, extenzív, fragmentált totalitás. Vö. Poszler György: *Melpomené, Kalliópé, Polüümnia és a többiek* = Uő.: *Kétségektől a lehetőségekig*, Bp., Gondolat, 1983, 297-298.

[xxi] „*A Sportman's Sketches* may well be the greatest book of short stories ever written. Nobody, at the time it was written, knew quite how great it was, or what influence it was to have in the creation of a new art form.” Idézi: Ingram, i. m. 7.

[xxii] A marxista recepció főként hangnemét, stílusát illetően tartja újító jellegűnek Turgenyev ciklusát, mint elbeszéléstani érdekesség, nem kerül előtérbe. Azonban a mű forradalmisága mellett felsorakoztatott érvek (a megközelítés újdonsága, az orosz muzsik *részletes* bemutatása, a *hétköznapi*ság témává tétele, a lírai nyelvhasználat, s a természet motivikus megjelenése – mind-mind olyan jellemzők, melyek a *jó palócok* korabeli pozitív recepciójában is megjelennek. Vö. Zöldhelyi Zsuzsa: *Turgenyev világa*, Bp., Európa, 1978, 69-76.; Bakcsi György: Utószó, jegyzetek = Turgenyev, Ivan Szergejevics: *Elbeszélések*. Bp., Helikon, 1963, 1136-1139. és 1151-52.

[xxiii] T. Szabó Levente könyvfejezete, mely e kérdésben a legjobb tanulmányok közé tartozik, társadalomtörténeti szempontból és a korai 19. századi modernség diskurzusában tárgyalja *A tót atyafiak* és a *Jó palócok* példáján a novellaciklus témakörét. T. Szabó Levente: *Mikszáth, a kétkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, Bp., L'Harmattan, 2007, 13-31.

[xxiv] Uo. 31.

[xxv] Lásd Bisztray Gyula jegyzeteit az idézett Kritikai Kiadásban: MKÖM XXXII., 286-345.

[xxvi] T. Szabó, i. m. 16-21.

[xxvii] Megemlíteném, hogy voltak már a ciklusszerű olvasáshatóság irányába hajló könyvek a magyar irodalomban Mikszáth előtt is. Kemény Zsigmond *Ködképek a kedély láthatárán* c. 1853-as „beszélyfüzére” három különböző szereplő beszédbe helyezett történeteiből, visszaemlékezéséből áll össze, ám az egymás után elhangzó történetekről lassacskán kiderül, hogy egyetlen nagy történet, mások által átél, megtapasztalt részei/mellékepeződjai. Így – mivel a Várhelyi, Cecil és Cecil második férje általi elbeszélések nem is feltétlenül tekinthetők „kerek” történetnek – a mű inkább a regényforma egy korai magyar virtuóz példájának tűnik, mint kompozícióval rendelkező novelláskötetnek.

[xxviii] Egy másik, terjedelmesebb dolgozatban szeretnék figyelmet fordítani a magyar novellaciklus 1880 és 1910 közötti alakulásának tényezőire. E helyütt a továbbiakban nem érintem részletesen.

[xxix] Az ilyen jellegű, bölcsészettudományi témájú kutatásokra egyre több a példa. Lásd: *Hálózatok: hálózatok a társadalomban és a nyelvben*, szerk. Balaskó Mária, Balázs Géza, Kovács László, Bp., Tinta, 2010, 232 p.; *Hálózatok: diszciplínák és metszéspontok*, szerk. Balázs Géza, Kovács László, Szőke Viktória, Bp. – Szeged, Inter, 2013, 142 p.; valamint a *Századvég* (2014/2.) és a *Helikon* (2017/2.) folyóirat tematikus számait.

[xxx] Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*, ford. Vicsek Mária, Bp., Magyar Könyvklub, 2003, 367 p.

[xxxi] Visszaulva az első rész elméleti problémáira, nem kis joggal – de persze a tudomány és a szépirodalom összemosásával – azt is mondhatnánk, hogy Barabási könyve egy novellaciklus, melyet a hálózat fogalma szervez egységbe.

[xxxii] Barabási, i. m. 17-19.

[xxxiii] Jóllehet Török Lajos megalapozott szépsziszt fogalmaz meg a kötet szervezőelvéről, vagyis azok hiányáról (Török Lajos: Egy mítosz

margójára. Gozsdu Elek: Tantalus. *Ex Symposion* 46-47. (2004), 39-42.; Tantalus árnyékában, *Itk* 2010/3., 204-222.), de ez a probléma, meglátásom szerint feloldható. Érzésem szerint Gozsdu Elek ciklusba rendező aktusa a címadás révén akkor is hangsúlyosan megjelenik, ha a szövegek nem alkotják meg a feltételezett olvasói ciklus-befogadás tapasztalatát.

[xxxiv] Hajdu Péter: A jó palócok kollektív emlékezete, *Ex Symposion* (2004) 46-47., 84.

[xxxv] Uo.

[xxxvi] Barabási, i. m. 17-19.

[xxxvii] Ha nem is az egységesség, összeolvashatóságra való hajlam vezérel minket, de *referenciális jelleggel* nyomon követhetővé szeretnénk tenni a kötet teljes narratív rendszerét, unos-untalan olyan problémákba ütközünk, minthogy „hol lakik valójában Filcsik?” és „Csillom Józsi azonos-e a *Galandáné asszonyom* elbeszélőjével?” Ezeket jól kifejti Hajdu Péter (A jó palócok kollektív emlékezete... i. m. és *Csak egyet, de kétszer... i. m.*), Vadai István pedig szisztematikusan mutatja be a ciklus térbeli, időbeli és szereplőkkel kapcsolatos összeilleszthetlenségét. Lásd: Vadai István: A majornoki hegyszakadék, *Tiszatáj* 1997/1., 67-74.

[xxxviii] Szilágyi, i. m. 518-519.

[xxxix] Mivel Szilágyi Zsófia szerint *A tót atyafiak* c. kötet is bevonható ebbe az értelmezésbe, s a két kötet együtt olvasható/olvasandó.

[xl] Hajdu: A jó palócok kollektív emlékezete... i. m. 80-81. és 84.

[xli] Barabási azokat a hatványfüggvények által meghatározott szabad eloszlású, középpontokat szabadon alkotó hálózatokat nevezi így, melyek elemei között a kapcsolatoknak nincs egyfajta eloszlási skálája, mint a Rényi-Erdős-féle „véletlen” hálózat elméletében, ahol a véletlenszerű kapcsolódási valószínűség létrehoz egy egységes skálát. Ezzel szemben a skálafüggetlen hálózatban folytonos a hierarchia, folyamatosan épülnek ki kisebb nagyobb középpontok, amelyek elemek sokaságához kapcsolódnak, más elszigeteltebb elemek kárára A véletlen (egyenrangú elemekkel rendelkező) hálózatok Barabási-féle analógiája a közúti térképek egyenletes pont-elosztása, a skálafüggetleneké pedig a légi járatok útvonalai, ahol egy-egy fontosabb repülőtér képezi a hálózatok középpontját, melyek kapcsolódásai – a hatványfüggvények által diktálva – bővülnek, de csökkenhetnek is. Barabási, i. m. 98-101.

[xlii] Uo. 82-91., 118-121.

[xliii] Uo. 124.

[xliv] Szvetelszky, i. m. 5.

[xlv] Uo. 9.

[xlvi] Uo. 11.

[xlvii] Uo. 15.

[xlviii] Uo. 16-17.

[xlix] Barabási, i. m. 128-129.

[l] Lásd: MKÖM XXXII., 278-283.

[li] Még Schöpflin Aladár (Mikszáth kortársa) is említi, hogy az író alakjainak jelentős része beazonosítható volt Szklabonya és a felvidéki falvak korabeli lakói között. Schöpflin Aladár [1941]: *Mikszáth Kálmán*, Bp., Franklin-Társulat, [é.n.], 20-35.

[lii] Uo. 284-286.

[liii] Lásd: MKÖM XXXII. VI. képmelléklet

[liv] Vö. Vadai, i. m.

[lv] T. Szabó, i. m. 21-31.

[lvi] Lásd Vadai, i. m. és Hajdu: A jó palócok kollektív emlékezete... i. m.

[lvii] Az általam periférikusnak tartott elemek névsora: Csökéné, Sós Pálék, Tóth-Pernye Jánosék, Balók, Sánta-Radó Ferenc, Csorba Gergelyék, Kártony Gábor, Csató Pista és Csátóné, a kis Andris, Zakó Mihály, Özv. Csupor Mátyásné, Belindek Samu, ismeretlen öregasszony (Tímár Zsófi özvegye), Péter, koldusasszony és gyermeke (Az a pgoány Filcsik), a leghíresebb miskolci szűcs, a csoltói sánta molnár, Bitró Erzsébet, Száli a Patyolat Ingből, Vér János (molnár), Pillér Mihályné, Mák Gergely, Réki Maris, Koppanytu Demeter (veres juhász) és fia, Gyuri, öreg Marci (fekete juhász) és lánya, Boriska, Gyócsiék Mudrikék, Palyus, Galandáné, Mikszáthék (a gyermeki elbeszélő és családja), Buga Istók, Gughi Panna és ura, Csuz Gábor, Kovács Maris, Préda János, Sánta-Nagy Mihály, Mindég Jancsi, Majorék, Homokos Pálné, Felsővégi Kapor István, öreg úri vadász (üveggyáros), Csipke Sándor, Seregély uram, főtisztelendő esperes, Sás Gyuri, Rögi Mihály uram.

[lviii] Szvetelszky, i. m. 8.

[lix] Uo. 9.

[lx] Megemlítik nevét *A gózoni Szűz Máriában*, valamint kérdés, hogy lehet-e valamilyen (rokonsági) kapcsolatot feltételezni az ugyanazon novellában szereplő Szűcs Gergelyné, illetve *A kis csizmákban* megjelenő Szűcs Istók kőműves és Szűcs Pali között.

[lxi] Hajdu: *Csak egyet, de kétszer...* i. m. 154-190. és Szilágyi, i. m.

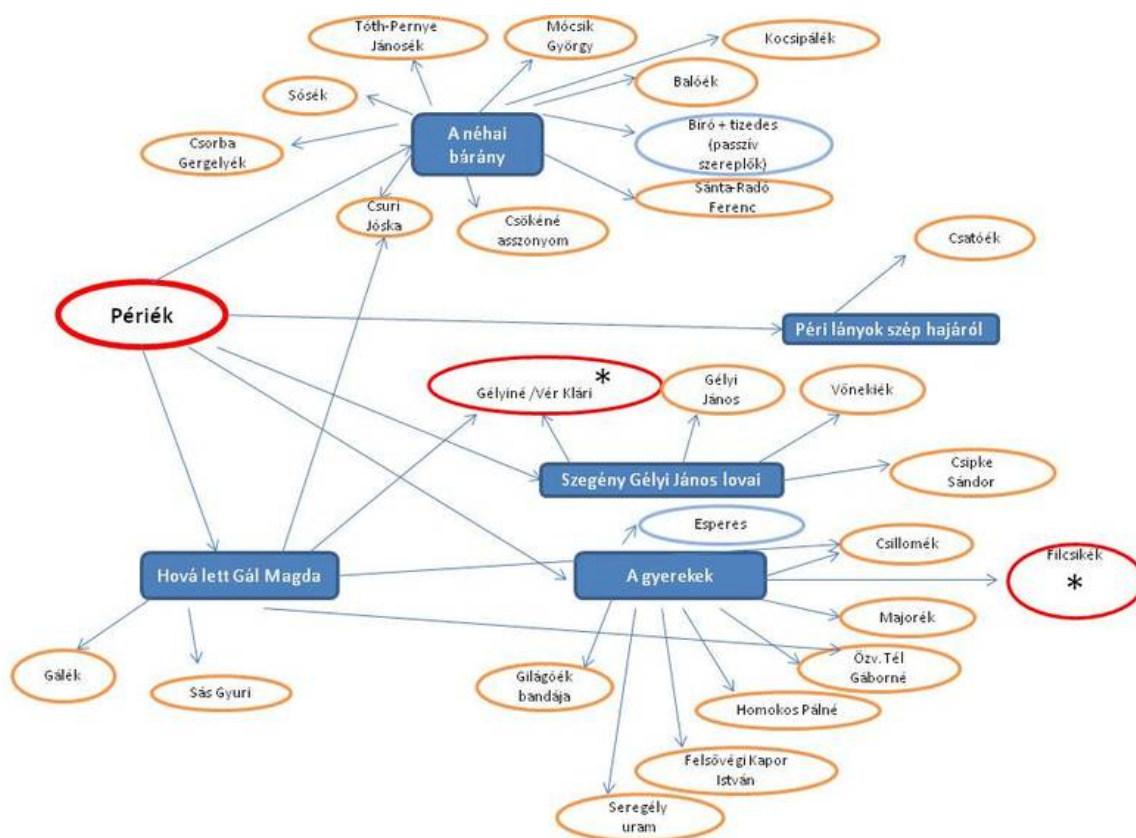
[lxii] Lásd Szűts Zoltán cikkét az irodalmi hálózatokról: Szűts Zoltán: Irodalmi hálózatok, hálózati irodalom, *Századvég* 2014/2. [HÁLÓZAT-különszám], 45-62.

[lxiii] Ilyen vállalkozásnak gondolom például a sűrített idő- és szimultán térstruktúrát alkalmazó Nagy Lajos-szövegek (pl. *Kiskunhalom, Budapest nagykanvénház*) vagy különböző, monumentális szereplő-gárdát megmozgató nagyregények (pl. Tolsztoj: *Háború és béke*) hálózatainak vizsgálatát.

Mellékletek

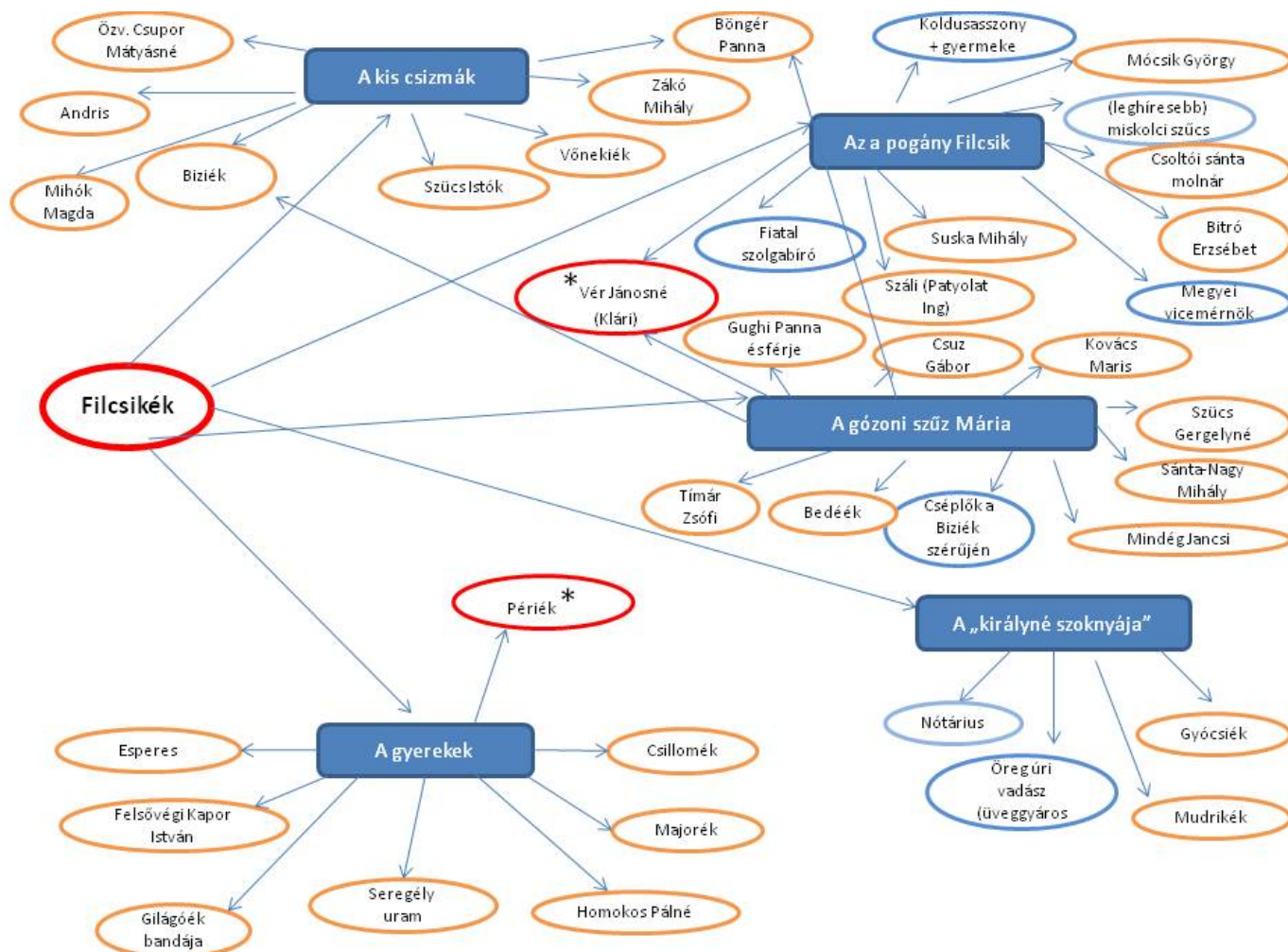
1. Első ábra

A Péri-család kapcsolódásainak hálózata. A piros keret a hálózat legfrekvenciáltabb középpontjait (Périéket, Filcsikéket és Vér Klárit) jelöli, a kékkel kitöltött kerekített téglatestek az elbeszéléseket mint az elemeket összefogó „narratív keret” jelölik; *halványkék keretbe* pedig a „névtelen” (nem a falvak népéhez tartozó, kívülálló) szereplők kerültek.

2. Második ábra

A Filcsik-család kapcsolódásainak hálózata.

3. Harmadik ábra

Gélyiné / Vér Klári kapcsolódásainak hálózata.

